

SIYASAL DEMOKRASİ VE ANAYASAMIZ

Reyhan SUNAY (*)

GİRİŞ

Çağımızın en önemli gelişmelerinden biri hiç şüphesiz demokrasi düşüncesinin yayılması ve evrensel bir kabul görmeye başlamasıdır. Ne var ki bu gelişmeye rağmen, demokrasi üzerinde henüz bir görüş birliği bulunduğu söylenemez.

Bugüne kadar demokrasi çok değişik şekillerde algılanmıştır. Bazıları onu hürriyetin ve adaletin bulunduğu toplum düzeni olarak ele alırken, bazıları ekonomik şartlardan yola çıkarak onun kapitalizm ve sosyalizmle olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Öte yandan demokrasi siyasi yapılanma biçimi yanında bir hayat tarzı olarak da düşünülmüştür. Ayrıca bugün, sosyal demokrasi, sanayi ve iktisadi demokrasi gibi siyasallığı ikinci derecede kalan demokrasi-lerden sözedildiği görülmektedir.

Bu değişik yorumların varlığı başlangıçta, bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Fakat sonuçta kesinlikle bir kavram kargaşasına yol açılması kaçınılmazdır. Bugün demokrasinin karşı karşıya kaldığı durum budur. Oysa demokrasi konusunda söylenecek sözlerin sağlam bir tabana oturtulabilmesi için öncelikle onun kavram karışıklığından kurtulması gerekir.

Biz bu çalışmamızda demokrasiyi bir siyasal sistem olarak ele almaktayız. Çünkü siyasal demokrasi mevcut değilse iktisadi, sosyal ve sanayi gibi, nitelermeli demokrasilerin ne anlamı ne de varlığı sözkonusu olacaktır. Bu doğrultuda ilk başta, siyasal demokrasi konusunda yapılan çeşitli tanımlardan birkaçına yer verecek ve bunları çeşitli yönleriyle incelemeye çalışacağız. Daha sonra ise ağırlıklı olarak, demokrasiyi ifade etmede daha yararlı olduğunu düşündüğümüz tanım üzerinde duracak ve bu tanımın unsurları çerçevesinde Anayasanın ilgili düzenlemelerini gözden geçireceğiz.

(*) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

I — DEMOKRASİ KAVRAMI

1 — İdeal ve Ampirik Demokrasi Ayrımı

Demokrasi sözkonusu olduğunda onu anlatmanın en yaygın yolu kelime karşılığını söylemektir. Kelime anlamına göre demokrasi, halkın yönetimi daha açık olarak yönetimin halkta olması demektir. Ne var ki iktidarın halka dayanması, halkın kendi kendini yönetmesi gibi ifadeler demokrasiyi anlama konusunda fazla bir açıklık içermemektedirler (1). Herşeyden önce, yönetimden anlaşılan bir kişi ya da bir grup üzerinde yönetimdir. Eğer tüm halk yönetice olacaksa, yönetimin kimin üzerinde uygulanacağı bu tanıma göre cevapsız kalan sorulardan biridir (2).

Kelime anlamına uygun demokrasi uygulamasının ilk olarak Atina şehir devletinde ortaya çıktığı söylenir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren siyasal yapılarda hem coğrafi hem de nüfus yönünden bir ölçek değişikliği sözkonusudur. Şehir devletinin yerini imparatorluk onun yerini de ulus-devlet almıştır. Dolayısıyla demokrasi tartışmasını, doğum yeri olduğu söylenen şehir devletinin dışına çıkarmak gerekir. Öte yandan kelime anlamında demokrasinin eski Yunan şehir devletlerinde uygulama alanına girdiği şüpheli iken, sosyal, ekonomik ve siyasal farklılıkların yüksek oranda belirginleştiği günümüz toplumlarında bu çeşit demokrasinin başarıyla uygulanabileceğini düşünmek de oldukça zordur (3).

İşte klasik teorinin bu varsayımlarının gerçeklerle bağdaşmadığını belirten bazı siyaset bilimciler, II. Dünya savaşından sonra demokrasi konusunda yeni bir değerlendirme ve tanımlama çabasına girişmişlerdir (4). Bu çalışmalarda, siyasal kararların halk tarafından alınmadığı, halkın rolünün kendisini yönetecek azınlığılarıyla iş başına getirmekten ibaret olduğu görüşleri ortaya kon-

(1) COHEN, Carl, *Democracy*, University of Georgia Press, Athens 1971, s. 1.

(2) BARRY, Norman P., *An Introduction to Modern Political Theory*, 2nd edition, Macmillan Education, London 1989, s. 261.

(3) HELD, David, "Democracy: From City-States to A Cosmopolitan Order", HELD, David (ed.), *Prospects for Democracy (North South East West)*, Cambridge 1993 s. 23.

(4) Böyle bir çabada siyaset bilimi alanında, olayların ve davranışların gözlemine dayanma (pozitif bir bilim olma) yolundaki gelişmenin büyük bir etkisi vardır. Bkz. KÖKER, Levent, *İki Farklı Siyaset (Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştiriler Teori)*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 1990, s. 41.

muştur. Bu görüşler, ampirik ya da revizyonist demokrasi teorileri adı altında toplanmaktadır (5).

Böylece demokrasi tartışması yeni bir boyut kazanmış ve halkın kendi kendini yönettiğini ileri süren görüşlerle (ideal demokrasi, normatif yaklaşım), halkın seçimler sonucu belirlenen azınlık tarafından yönetildiğini ileri süren görüşler (ampirik yaklaşım) karşı karşıya gelmiştir (6). 1970'lere kadar devam eden bu tartışma sonunda ise ideal veya normatif tanım yerine, ampirik, kurumsal ve yöntemsel tanımın demokrasiyi ifade etmede daha yararlı olacağı görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır (7).

2 — Ampirik Demokrasi Teorisi ve Demokratik Elitizm

Ampirik demokrasi teorisi, demokratik sistemin yapısını ve işleyişini sosyo-politik gerçekler açısından ortaya koymaya çalışan bir teoridir. Normatif yaklaşımın tersine, olması gerekeni değil olanı tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kim yönetir ve kararlar nasıl alınır sorusu bu teorinin temel hareket noktasıdır (8). Bu teori bünyesinde toplanan görüşlerin ortak özelliği ise, elitist bir anlayışı ifade etmeleridir. Çünkü bu anlayışı savunan yazarlar, tüm toplumlarda karar alan ve emir veren bir azınlık bulunduğunu, toplumun çoğunluğunun bu azınlık tarafından yönetildiğini belirtmektedirler. Böylelikle demokrasinin, demokratik elitizm denilen bakış açısıyla değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir (9).

Ampirik demokrasi teorisinin geliştirilmesinde Schumpeter'in Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adlı eseri bir çıkış noktası olmuştur. Bu eserinde Schumpeter demokrasinin esas itibarıyla bir halk yönetimi olmayıp yönetici kadrolar arasında bir yarışma olduğunu ileri sürmektedir. Onun tanımına göre demokrasi, "kişilerin siyasi kararlara varmak üzere halkın oyu için rekabetli bir mücadele sonucu karar almak iktidarını kazandıkları bir sistemdir" (10).

-
- (5) Bu konuda bkz. KAPANİ, Münci, "Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Düşünceler", Bülent Nuri Esen'e Armağan, Ankara, 1975, s. 206-207.
- (6) BARRY, s. 258 - 259.
- (7) HUNTINGTON, Samuel, P., Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, Çev. Ergun ÖZBUDUN, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 1993, s. 4.
- (8) LIVELY, Jack, Democracy, Basılı Blackwell, Oxford 1975, s. 60; PENNOCK, Roland J., Democratic Political Theory, Princeton University Press, New Jersey 1979, s. XVIII - XIX.
- (9) KAPANİ, s. 207.
- (10) SCHUMPETER, Joseph, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, c. II (Sosyalizm ve Demokrasi), Çev. Rasin Tınaz, Varlık Yayınevi, İstanbul 1967, s. 180.

Bu tanımda demokrasi, bir amaç olmaktan ziyade bir araç, bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Bu yöntemde siyasi kararlar açık bir yarışma sonunda halkın güvenini ve desteğini kazananlar tarafından alınmaktadır. Ayrıca halkın seçimden seçime kendisini yönetecekleri belirlemekten öteye aktif bir fonksiyonu yoktur (11).

Demokrasi tanımında seçim sürecine önemli bir yer veren bir diğer yazar ise Lipset'tir. Lipset'e göre demokrasi yöneticileri değiştirmek için anayasaya uygun düzenli imkanlar sağlayan bir siyaset sistemi ve nüfusun mümkün olan en geniş kısmının siyasi iktidar için yarışanlar arasında bir seçme yaparak önemli kararları etkilemesine izin veren bir sosyal mekanizmadır (12).

Seçim sürecine ağırlık veren ve elitist anlayışı ifade eden görüşleri çoğaltmak mümkündür (13). Bunların tamamı demokrasiyi, liderlerin yarışmacı seçimler yoluyla seçildikleri bir siyasal sistem olarak tanımlamaktadırlar. Yarışmacı seçimlerle kastedilen ise, halkın kendisine sunulan alternatifler arasından genel ve eşit oy hakkına dayanarak bir seçme yapmasıdır (14). Dolayısıyla yarışmacı seçim olgusu demokratik rejimlerle diğer rejimleri ayıran esaslı bir fark olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre toplumun bir bölümünün oy verme hakkının inkar edilmesi, seçimlerde alternatif bir adaya izin verilmemesi, basının sansüre uğratılması, oyların güdümlenmesi ve yanlış sayılması bir rejimin antidemokratik olduğunu gösteren ölçütler olmaktadır (15).

3 — Ampirik Demokrasi Teorisinin Değerlendirilmesi

Yukarıda yaptığımız açıklamalar özetlenecek olursa ampirik teori, demokrasiye, idealler bütünü olmanın ötesinde özel türde kuramlar ve kurallar bütünü olarak yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım açık bir tanım ortaya koyması ve tartışmayı siyasal alanla sınırlaması

(11) SCHUMPETER, s. 222.

(12) LIPSET, Martin S., *Siyasal İnsan*, Çev. Mete Tunçay, Teori Yayınları, Ankara 1986, s. 25.

(13) Bkz. SARTORI, Giovanni, *Demokrasi Kuramı*, Çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayını, Ankara, s. 44 (Tarihsiz); ARON, Raymond, *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vehdi Atay, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 121 - 122.

(14) HUNTINGTON, s. 5; MAYO, Henry B., *Demokratik Teoriye Giriş*, Çev. Emre Kongar, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1964, s. 54; Demokratik rejimlerdeki seçimlerin ayırdedici özellikleri konusunda ayrıca bkz. KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, AÜHF Yayını, Ankara 1970, s. 129 vd.

(15) HUNTINGTON, s. 5.

bakımından yararlıdır (16). Ancak bu şekildeki bir tanım demokrasiyi seçim olgusu ile sınırlamaktadır ve demokrasi bir yönteme indirgenmektedir (17). Oysa siyasal elitin bulunması gerekip gerekmediği ve bu elitin nasıl seçileceği hususlarına cevap vermek sorunu aydınlatmakta birlikte tamamen çözmeye yetmemektedir. Bugün siyasal demokrasi bakımından asıl sorun siyasal elitin iktidarının nasıl azaltılacağı ya da siyasal elitin nasıl denetlenip nasıl sorumlu tutulacağıdır. Nitekim Bollen, bütün bu hususları içine alacak şekilde demokrasiyi, elitin siyasi iktidarının en aza indirildiği buna karşılık elit olmayanın iktidarının azami dereceye çıkarıldığı bir süreç olarak tanımlamaktadır (18). Yazara göre elit olanlarla olmayanlar arasındaki güç dengesi bir ülkedeki siyasi demokrasinin derecesini belirleyen en önemli unsurdur. Buna göre, elit olmayanların elitler üzerindeki denetimi az ise, siyasal demokrasi derecesi de asgari düzeyde olacaktır. Buna karşılık elitlerin, elit olmayanlara karşı sorumlu olması durumunda, siyasal demokrasinin daha yüksek bir düzeyde olduğundan sözedilebilecektir (19).

Bollen'in demokrasinin iki önemli boyutundan biri olarak görölçütü olarak ise, siyasi haklar ve siyasi hürriyetler kavramını ileri sürmektedir. Yazara göre, bu iki kavramla demokrasi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Fertlere tanınan siyasi hak ve hürriyetler ne derece az olursa, o toplumdaki elitlerin, elit olmayanlar üzerindeki siyasi gücü o derece fazla olacaktır. Bu ise siyasal demokrasinin düşüklüğünün bir göstergesi demektir (20).

Bollen'in demokrasinin iki önemli boyutundan biri olarak gördüğü siyasal hakları genel olarak, vatandaşların siyasal iktidarın kuruluşuna katılmasını sağlayan haklar olarak tanımlamak mümkündür. Siyasi haklar kapsamına seçimler ve seçim yöntemleriyle ilgili hususlar girmektedir. Seçimlerin serbest olması, adiliği, oyların eşit olarak değerlendirilmesi, oy kullanmanın bir hak oluşu, alternatif adaylar arasından seçme imkanı siyasal hakların tipik örnek-

(16) BERGER, Peter L., "Günümüz Dünyasında Demokrasi", Çev. Cevdet Aykon, YAYLA, Atilla (der.), Sosyal ve Siyasal Teori, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s. 31.

(17) Aynı yöndeki eleştiri için bkz. SCHMITTER, Philippe C., KARL, Terry L., "Demokrasi Nedir Ne Değildir", Çev. Levent Gönenç, Bülten (Türk Demokrasi Vakfı Yayın Organı), sy. 12, Ekim 1992, s. 14; BARRY, s. 268.

(18) BOLLEN, Kenneth A., "Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy", American Sociological Review, Vol. 45, June 1980, s. 372.

(19) BOLLEN, Kenneth A., "Political Democracy: Conceptual and Measurement Traps", INKELES, Alex (ed.), On Measuring Democracy Its Consequences and Concomitants, New Jersey 1991, s. 5.

lerindedir. Siyasi hürriyetler ise bireylere ya da gruplara siyasi iktidarın kararlarını desteklemek ya da eleştirmek imkânını veren hürriyetlerdir. Bunlar ifade hürriyeti, hür basın, herhangi bir örgüte katılma ve muhalefet hürriyetleridir. Dolayısıyla, çeşitli siyasi görüşlerin açıklanmasına izin verilmediği, bir ya da daha fazla partinin yasaklandığı ve basının sansür edildiği ülkelerde elit olmayanın gücü azalırken, elit olanın gücü daha da sağlam hale gelecektir (21).

Bollen'in tanımı ile, Schumpeter ve Lipset'in tanımı karşılaştırıldığında, onların demokrasinin iki boyutundan sadece siyasi haklar boyutuna yer verdikleri görülmektedir. Bunun eksik bir tanım olacağı açıktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi seçim unsurunu demokratik bir rejimin gerçekleşmesi yönünden yeterli bir unsur olarak görmek mümkün değildir. İktidarın oluşumu yanında uygulamalar da önem taşımaktadır. Aslında Demokratik bir şekilde işbaşına gelen her iktidar halkın isteklerine ve tercihlerine göre bir yönetim sergileyebilir. Çünkü demokrasi mutlak suretle iyi bir toplum modeli ya da tek kamusal erdem olarak görülemez (22). Ancak burada önemli olan halkın buna karşı olan muhalefetini etkin bir şekilde duyurabilmesi imkanlarının varlığıdır. Halk katılımının sağlanması gerekir. Halkı sistemin işleyişinin dışında tutarak, gerçek bir demokrasiyi yerleştirmek mümkün değildir. Bu bakımdan siyasi hürriyetler fertler bakımından önemli bir güvence teşkil etmektedirler.

Bu çerçevede Dahl'in tanımı gözden geçirildiğinde, hem siyasi haklar hem de siyasi hürriyetler boyutunu ihtiva etmesi yönünden Schumpeter ve Lipset'e göre daha kapsayıcı bir tanım getirdiği görülecektir. Dahl, siyasal demokrasi için yedi asgari öngörmektedir. Bunlar; serbest ve adil seçimler, herkesin iktidar mevkileri için yarışma hakkına sahip olması, genel oy hakkı, siyasetle ilgili kararlar üzerindeki kontrolün seçimle belirlenmiş görevlilere bırakılması, ifade hürriyeti, alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma hakkı, siyasi partiler ve baskı grupları gibi çeşitli örgütler kurma hakkıdır (23). Bollen'in belirttiği gibi sayılan bu şartları siyasi hak ve siyasi hürriyet kavramı altında toplamak mümkündür. Nitekim ilk dört şart

(20) BOLLEN, Political Democracy, s. 6.

(21) BOLLEN, Political Democracy, s. 6; BOLLEN, Measurement of Political Democracy, s. 372.

(22) BARRY, s. 259.

(23) DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev. Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 1993, s. 281.

siyasi haklar kategorisi içinde, son üç şart ise siyasi hürriyetler kategorisi içinde değerlendirilebilir (24).

O halde bu açıklamaların ortaya koyduğu gibi, demokrasiyi sadece seçim süreciyle sınırlı bir mekanizma (siyasal haklar boyutu) olarak değil, seçimle gelen iktidarın işleyişi ve denetimi ile (siyasi hürriyetler boyutu) bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

II — DEMOKRASİNİN İKİ BOYUTU SİYASİ HAKLAR VE SİYASİ HÜRRİYETLER YÖNÜNDEN ANAYASAMIZIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1 — Siyasi Haklar Yönünden

Yukarıda siyasi hakları kısaca, vatandaşların siyasi iktidarın kuruluşuna katılmalarını sağlayan haklar olarak tanımlamıştık (25). Bu haklar demokrasinin ayırıcı bir unsuru olan kendi kaderini tayin hakkının gerçekleşebilmesinin ön şartını oluştururlar. Kendi kaderini tayin hakkı için elbetteki öncelikli şart insan haklarının tanınmasıdır. Ancak bu aşamada önemli olan insan haklarının daha ziyade kamusal alandaki uzantısı olan siyasal haklardır. Çünkü kişisel haklar kişinin kendi özel alanında bağımsız olması bakımından zorunlu iken, siyasal haklar bireylerin kamusal alandaki kaderlerini etkileyebilmeleri yönünden zorunlu olmaktadır (26).

Kamusal alandaki kaderin belirlenmesinde başlıca unsur ise seçimlerdir. Demokratik bir rejimde seçimin işlevi, yöneticilerin bir nevi siyasi açıdan yargılanması, iktidara kimin geleceğinin saptanması ve bundan sonra uygulanacak siyasetin hiç olmazsa ana eksenini bakımından belirlenmesidir (27). Bu işlevin yerine gelebilmesi için seçimlerin, çoğulculuğun hakim olduğu bir ortamda, genel, eşit ve gizli oy ilkelerine dayalı olarak yapılması gerekir.

Anayasamızın seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 67. maddesinde seçimlerin genelliği, eşitliği ve gizliliği açıkça hüküm altına

(24) BOLLEN, Political Democracy, s. 7.

(25) Bu konuda ayrıca bkz. DAVER, Bülent, "Türkiye'de Siyasal Haklar", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968), AÜHF Yayını, Ankara 1970, s. 42.

(26) ERDOĞAN, Mustafa, "Demokrasi Laiklik, Resmi İdeoloji", Türkiye Günlüğü, sy. 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 114.

(27) Bkz. LIPSON, Leslie, Demokratik Uygarılık, Çev. Haldun Gülaip-Türker Alkan, İş Bankası Yayınları, Ankara 1984, s. 262; EROĞUL, Cem, Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s. 199; KARA-MUSTAFAOĞLU, s. XIII vd.

alınmıştır. Bununla birlikte özellikle eşit oy ilkesinin, uygulanan seçim sistemleri ve seçim çevrelerinin eşitsizliği nedeniyle zedelendiği görülmektedir. Bugüne kadar seçim sistemleri üzerinde çok sık değişiklikler yapılmıştır. İktidarda bulunan partilerin yeniden seçilmelerini sağlayacak usullerde direnmeleri sonucu belli bir seçim sistemi üzerinde karar kılınamamıştır. Hemen her seçime yeni bir seçim kanunu ile girilmiştir. Bu tür uygulamalar, seçim sonuçlarının, seçmen çoğunluğunun tercihini yansıtmasını ifade eden seçimlerin adilliği ilkesine ters düşen sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun sonucunda ise, siyasal meşruluk sorununun doğması kaçınılmaz olmaktadır.

Seçimlerin demokratik olabilmesi için gerekli bir diğer unsur, yöneticilik görevine birden çok adayın talip olması, bunun engellenmemesi ve propaganda kampanyasının serbestçe sürdürülebilmesidir. Çoğulculuk ya da seçimlerin serbestliği olarak adlandırabileceğimiz bu ilkenin seçmenler bakımından görüntüsü, hür siyasal tercih imkanının varlığı ve bunun kısıtlanmamasıdır. Çoğulculuğun egemen düzen tarafından açıkça sınırlandığı ve yalnızca belli görüşleri savunan adayların seçmen karşısına çıkmasına izin verildiği durumlarda seçimin demokratik niteliği tartışılır hale gelir (28).

Seçimlerin serbestliği ilkesi Anayasamızın 67. maddesinde öngörülmektedir. Bununla birlikte Anayasanın kabulünden sonra yapılan ilk genel seçimlerde bu kurala yeterince uyulduğunu söylemek mümkün değildir. Anayasanın 68. maddesi siyasi partilerin önceden izin almaksızın kurulacağını belirttiği halde, bu dönemde izin sistemi işlemiş ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bunların başında, eski siyasi partilerin yöneticilerine siyasal faaliyette bulunma yasağının getirilmesi ve kurulacak yeni siyasi partilerin ilk genel seçimlere kadar Milli Güvenlik Konseyince veto edilebilmesi gelir. Bu sınırlamaların ardındaki temel felsefe ise, parti düzeyindeki örgütlenmenin merkezin değerlerini yansıtacak şekilde olması, merkez dışındaki herhangi bir alanda örgütlenmenin engellenmesidir. Anayasa referandumunda elde edilen yüksek oranın merkezde bir partide toplanması eğiliminin ağır bastığı böyle bir ortamda sadece MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi), HP (Halkçı Parti) ve ANAP (Anavatan Partisi)'nin kurulmasına ve seçimlere girmesine izin verilmiş, buna karşılık SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi), RP (Refah Partisi) ve kapatılan BTP (Büyük Türkiye Partisi) yerine kurulan DYP (Doğru Yol Partisi) Milli Güvenlik Konse-

(28) DAVER, s. 46; Ayrıca bkz. EROĞUL, s. 208-209; KIŞLALI, A. Taner, "Seçimsiz Demokrasi", Bahri Savcı'ya Armağan, Ankara 1988, s. 301 vd.

yi tarafından veto edilmiş ve seçime katılamamışlardır. Böylece askeri güç, siyasi iktidarın oluşumunda ağırlıklı bir rol oynamıştır (29). Bu uygulamanın vatandaşların siyasal tercih hürriyetini sınırlandırdığı açıktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1987 ve 1991 genel seçimlerinin daha çoğulcu bir ortamda yapıldığı söylenebilir. 1987'de yapılan referandumda eski siyasi partilerin yöneticileri hakkındaki siyasi faaliyet yasağının kalkmasıyla bu kişiler, partilerinin başına geçerek seçmenin karşısına aday olarak çıkabilmişlerdir. Siyasi faaliyet yasağının kalkması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, seçimin demokratik olma niteliğini sadece bu açıdan ele alıp değerlendirmenin eksik olacağı unutulmamalıdır.

Seçimin serbestliği ile ilgili bir diğer husus, seçmenlerin oylarını, herhangi bir baskı olmadan serbestçe kullanabilmeleri, yani oy kullanmanın bir hak olarak tanınmasıdır. Oy kullanmanın bir hak olarak varlığını sürdürmesi bunun zorunlu bir göreve dönüştürülmemesine bağlıdır (30). Anayasanın seçme hakkını düzenleyen maddesinde oy kullanmayı zorunlu (ödev) sayan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak 1982'de yapılan referandumdan itibaren seçimlere katılmamayı çeşitli para cezaları ile cezalandıran kanunlar çıkarılmıştır. 1987 yılında ise Anayasanın 175. maddesine bir fıkra eklenerek para cezalarına Anayasal dayanak sağlanmıştır. Bu fıkraya göre, referanduma, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli genel seçimlere katılmayı temin etmek için kanunla para cezası dahil her türlü tedbir alınacaktır.

Bu tür düzenlemelerin temelinde seçimlere katılmayı artırma düşüncesi bulunabilir. Fakat zorunlu oy uygulamasının serbest seçimlerle bağdaşabileceğini söylemek mümkün değildir. Elde edilen sadece ceza korkusuyla gerçekleşmiş, yüksek oranda bir yapay katılma olacaktır. Oy kullanmak bir anlam taşıyacaksa, bunun isteğe bağlı olması gerekir (31).

Siyasi haklar yönünden Anayasanın düzenlemeleri özetlenecek olursa, Anayasada yer alan ilkelerin uygulamaya tam olarak yansımadağı söylenebilir. Anayasal gerçek ile uygulamadaki gerçek arasında derin ayrılıklar bulunabilmektedir. Bunun başlıca nedeni,

(29) Bu konuda bkz. TEKELİ, Şirin, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 7, s. 1805 vd.; SOYSAL, İlhami, "12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 8, s. 2132 vd.; SAVCI, Bahri, "1982'nin Getirdikleri", Fadıl Sur'a Armağan, Ankara 1983, s. 545 vd.

(30) KARAMUSTAFAOĞLU, s. 158 vd.

(31) LIPSON, s. 242.

mevcut siyasi iktidarın kendi siyasi tercihlerini yansıtan düzenlemelere gitmesidir.

2 — Siyasi Hürriyetler Yönünden

Keyfi iktidarın önlenmesi ve yöneticilerin halka karşı sorumluluğunun sağlanması demokrasinin bir diğer özelliğidir. Kendi kaderini tayin hakkının gerçekleşebilmesinin bir yönü, iktidarın kuruluşuna katılmak ise, bir yönü de denetim yoluyla iktidarın işleyişine katılmaktır. Bu amaçla her demokratik devletin mutlaka tanımak zorunda olduğu hürriyet kategorileri vardır. Bunların başında düşünce hürriyeti, basın hürriyeti ve çeşitli örgütler aracılığıyla (dernek, parti, sendika vs.) muhalefet hürriyeti gelir. Bunlar sistemin olmazsa olmaz şartı niteliğindedirler (32).

Kamu meseleleri hakkında tartışabilmek, örgütlenebilmek, iktidarın uygulamalarını eleştirebilmek herşeyden önce düşünce hürriyetinin varlığıyla mümkündür (33). Bu özelliği ile ana hürriyet durumunda olan düşünce hürriyetini, çeşitli yönleri ile ele almak gerekir. Bunlar düşünceyi edinme, düşünceyi geliştirme ve bunu yayma ve açıklama hürriyetidir (34).

Demokratik rejim bakımından önemli olan hiç şüphesiz siyasal düşünce hürriyetinin varlığı ve korunmasıdır. Dolayısıyla her türlü siyasi düşüncenin serbestçe açıklanabilmesi ve tartışılması gerekir. Yalnızca kurulu düzene uygun düşüncelerin açıklanmasına izin verilmesi ve bu amaçla düşüncelerin meşru ya da meşru olmayan, yararlı ya da zararlı diye ayrılması gerçek anlamda bir siyasal düşünce hürriyetinin varlığını tehlikeye sokar. Ancak bu bir demokrasi- nin kendisini korumayacağı anlamına gelmemektedir. Bütün hürriyetlerde olduğu gibi düşüncenin açıklanması bakımından da mutlak bir sınırsızlıktan söz edilemez. Düşünce açıklaması, kamu düzenini, devletin iç ve dış güvenliğini bozmak amacıyla yıkıcı eyleme kışkırtma, zor ve şiddet kullanmaya teşvik niteliğine dönüştüğü takdirde dokunulmazlığını kaybedecektir (35).

Anayasamızda, düşünce ve kanaat hürriyeti ile düşünceyi açık-

(32) MAYO, s. 54; BOLLEN, Political Democracy, s. 6; BOLLEN, Measurement of Political Democracy, s. 372; DAHL, s. 213; COHEN, s. 123.

(33) Bkz. ABADAN, Nermin, "Basın ve Haberleşme Hürriyeti", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968), AÜHF Yayını, Ankara 1970, s. 89.

(34) Bkz. TANÖR, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu/1, 2. bası, BDS Yayını, İstanbul 1991, s. 78; EROĞUL, s. 90 vd.

(35) KAPANİ, Müncl, Kamu Hürriyetleri, 7. bası, Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s. 227.

lama ve yayma hürriyeti ayrı maddeler halinde düzenlenmiştir. 25. madde gerekçesinde bu iki hürriyetin birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte nitelikleri ve sonuçları bakımından birbirinden farklı olduğu, bu nedenle ayrı ayrı düzenlendikleri belirtilmektedir. Bu şekilde bir düzenlemede, 1961 Anayasası döneminde verilen kararların büyük bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür (36).

Siyasal düşünce hürriyetini tam anlamıyla sağlamaması ve birçok sınırlamaları ihtiva etmesi, Anayasanın en çok eleştirilen yönlerinden biridir. Anayasa dışında Türk Ceza Kanununda yer almış olan ve düşünce açıklamalarını sınırlayan 141, 142, ve 163. maddelerin kaldırılmış olması bu yönde atılmış olumlu bir adım olmakla birlikte gerek Anayasada siyasi partilerle ilgili hükümlerde gerekse Siyasi Partiler Kanununda (SPK) buna ilişkin yasaklamalar vardır. Öte yandan, Anayasadaki genel sınırlama sebeplerinin (m. 13) ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasına ilişkin kuralın (m. 14), siyasal düşünce hürriyeti bakımından nasıl uygulanacağına dair belli ve sürekli kullanılan bir ölçütün olmaması çeşitli sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda Amerikan hukukunda uygulanan açık ve yakın tehlike kıstasının sorunu çözeceği ve mahkemelerimiz tarafından kullanılması önerilmektedir. Düşüncenin değil suçun önlenmesinin amaç olduğu bu uygulamada, düşüncenin açıklanması ile kişinin ya da devletin korunması bakımından yasak olan eylemler arasında yakın ve açık bir nedenselliğin bulunması halinde sınırlandırma ya da cezalandırma mümkün olabilmektedir (37). Dolayısıyla düşüncenin kendisi anayasal bir güvence altında sayılmakta, açıklanmış biçiminin belli bir olayda açık ve yakın bir tehlike oluşturup oluşturmadığına bakılmaktadır.

Düşünce hürriyeti sorunu, esas itibariyle kanuni düzenlemelerle çözümlenemeyecek kadar çok yönlü bir sorundur. Bu sorunun çözümü, tarihten gelen birikimler, devlet-insan ilişkilerindeki tercihin hangi yönde olduğu, dolayısıyla Anayasaya hakim olan felsefe ve çoğulcu bir yaşayış ortamının oluşturulabilmesi ile yakından ilgilidir. Düşünce hürriyeti, hukuksal engeller bulunmasa bile ancak böyle bir ortamda varlığını sürdürebilir (38).

(36) Bu konuda bkz. TURHAN, Mehmet, "Düşünce Özgürlüğü ve 1982 Anayasası", **DÜHFED**, sy. 4, 1988, s. 98.

(37) Bkz. SOYSAL, Mümtaz, **Anayasanın Anlamı (1982 Anayasasına Bilimsel Yaklaşım)**, 6. bası, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1986, s. 216; TEZİÇ, Erdoğan, "Türkiye'de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı**, Ankara 1990, s. 36 - 37; TANÖR, s. 80.

(38) TEZİÇ, s. 45.

Hem muhteva hem de fonksiyon yönünden düşünce hürriyeti çerçevesinde düşünülebilecek olan bir diğer hürriyet ise basın hürriyetidir. Basın hürriyetini genel olarak, haber fikir ve düşüncelerin basın yoluyla serbestçe açıklanabilmesi hürriyeti olarak tanımlamak mümkündür (39).

Demokratik rejimlerde basının, kamuoyunun oluşmasını sağlama, kitlelerin siyasi yönden eğitilmesi ve siyasi kültürün yayılmasına hizmet etme ve en önemlisi siyasi iktidarı denetleme ve eleştirme fonksiyonları vardır. Basın, yöneticiler üzerinde bir nevi baskı aracıdır. Bu yönüyle, belli politikaların izlenmesini takip eden hatta belli yönde karar alınmasını sağlayan bir vasıta (40).

Basının bütün bu fonksiyonları ifa edebilmesi için, öncelikle hür olması, herhangi bir baskıya maruz kalmaması gerekir. Anayasamız, basının hür olduğunu, sansür edilemeyeceğini ve devletin basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alacağını hükme bağlamıştır (m. 28). Ancak bunu izleyen maddelerde dağıtımın önlenmesi, yayımın durdurulması ve çeşitli toplatma kararlarının verilmesi gibi çeşitli tedbirlere yer verilmiştir. Basın hürriyetine ilişkin sınırlamaların çoğu ilke olarak her hukuk düzeninde görülebilecek türdendir. Bununla birlikte bazı sınırlamalar, basın hürriyetini ciddi olarak tehdit eden ve farklı yorumlamaya elverişli kavramlara dayanan sınırlamalardır. Örneğin, ülke bütünlüğüne zarar verici, suç işlemeye, isyana teşvik edici haber veya yazıların yazılması durumunda gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetkili mercinin emriyle dağıtımın önlenmesi yetkisi bazen sansür niteliğini alabilmektedir (41). Öte yandan kamu düzeninin, genel ahlakın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yayınların toplatılacağı belirtilmektedir. Bu suçların kovuşturulması bakımından önemli olmakla birlikte, sürekli hale getirilmemeli ve basın hürriyeti zedelenmemelidir.

Basın hürriyeti ile ilgili bir diğer sınırlama dil konusundadır. Anayasaya göre kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz (m. 28/2). Yasaklanmış dil kavramının ne anlama

(39) Bkz. ÖZEK, Çetin, *Türk Basın Hukuku*, İstanbul 1978, s. 32 - 33; DÖNMEZER, Sulhi, *Basın ve Hukuku*, İstanbul 1976, s. 41; ABADAN, s. 89.

(40) Bkz. SEZER, Duygu, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara 1972, s. 110; AKSOYAK, Tayfun, *Basın Hürriyeti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1991, s. 20 vd.

(41) Bkz. TANÖR, s. 102; KABACALI, Alpay, "Türkiye'de Basın Sansürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c. 4, s. 966; SOYSAL, s. 220 - 221.

geleceği hayli tartışmalıdır. Anayasanın 3. maddesinde yer alan, devletin dili Türkçedir ibaresi, Türkiye Cumhuriyeti içindeki bütün resmi işlemlerin ve belgelerin Türkçe olmasını ifade eder. Öte yandan Lozan andlaşmasının 29. maddesinde, "Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulamayacağı" öngörülmektedir. Bu andlaşma Anayasanın 90. maddesi gereğince kanun hükmündedir. Bu hükümler dikkate alındığında resmi işlemler dışında kalan alanlarda, belli bir yasağın konulmasının herhangi bir dayanağının bulunmaması gerektiği söylenebilir (42).

Bu sayılanlar dışında siyasi hürriyetlerin önemli bir kısmını farklı görüş ve menfaat sahiplerinin devletten bağımsız olarak örgütlenmelerini sağlayan hürriyetler oluşturur. Demokratik rejimler birbirinden kopuk bireylerden çok örgütlü insan topluluklarından oluşmaktadırlar. Örgütler hem çıkarları korumanın hem de kamusal yaşama katılmanın en etkin aracı durumundadırlar. Bu nedenle çoğu yazarlar hürriyetlerin en önemli teminatını, anayasal garantilerde veya hukuki tedbirlerde değil toplumun çoğulcu yapısında bulmaktadırlar (43).

Örgütlenme parti, dernek, sendika ve benzeri gruplar düzeyinde olabilir. Bunlardan dernek ve sendika herşeyden önce birer basıkı grubudurlar. Bunlar, siyasi karar organlarını kendi menfaatleri ve amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışırlar. Dolayısıyla siyasi kararların alınmasında önemli bir rol oynayarak, aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir mekanizmayı ortaya çıkarırlar (44). Örgütlenmenin bir diğer çatısı olan partiler bugün modern demokrasinin temel unsurları olarak değerlendirilmektedirler. Örgütlenme siyasal yaşamı tüm eğilim ve akımlarıyla yansıtmalıdır. Bu özellikle siyasi partiler için daha da önemlidir. Her parti siyasi mücadeleyi yürütürken aslında siyasal ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır. Değişik fikirlerin temsil edilmemesi ve uzlaşma dışı bırakılması toplumsal huzursuzluğa ve siyasal istikrarsızlığa yol

(42) Bkz. TANÖR, s. 99; SOYSAL, s. 223.

(43) Bkz. ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. bası, Yetkin Yayınları, Ankara 1990, s. 230; HAZİR, Hayati, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, Literatür Yayınları, Konya 1994, s. 158 - 159.

(44) KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 4. bası, Ankara 1988, s. 194 vd.; LIPSON, Leslie, *Politika Biliminin Temel Sorunları (Siyasal Bilime Giriş)*, Çev. Tunçer, Karamustafaoglu, 4. bası, Birlik Yayınları, Ankara 1986, s. 495.

açabilecek bir etkindir (45). Partilerin demokratik rejimin işleyişindeki en önemli fonksiyonları ise siyasal iktidarın icraatlarının kontrol ve eleştirisi olarak nitelendirebileceğimiz muhalefet fonksiyonudur (46). Muhalefet partisinin denetim ve eleştiri görevini yapabilmesi için hakları korunmalı ve ona saygı gösterilmelidir. Bununla birlikte kendisine saygı gösterilen muhalefet, rejimin kurallarını ve değerlerini benimseyen, yani rejime sadık olan muhalefettir. Siyasi partilerin demokratik rejim içinde serbestçe mücadele etme hakları, mevcut düzeni yıkmaya hürriyetini kapsayacak kadar geniş yorumlanamaz. Örgütlenme hürriyeti adına dikta yanlısı bu tür kuruluşlara hoşgörü ile bakmak imkansızdır (47). Demokrasinin de, dayandığı temellerle açıkça çelişkiye düşmemek kaydıyla kendini korumaya hakkı vardır. Militan demokrasi olarak adlandırılan bu anlayışın örneğini totaliter rejim deneyiminden geçmiş İtalya ve Federal Almanya Anayasalarında bulmak mümkündür (48).

Anayasanın örgütler konusundaki yaklaşımı genel olarak incelendiğinde, daha disiplinli bir hürriyeti anlayışıyla hareket edildiği görülmektedir. Örgütlerle ilgili düzenlemeleri, örgütleri kurma, bunlara katılma ve üye olma ve bunların siyasi faaliyetleri olmak üzere üç alanda incelemek mümkündür.

Anayasa, herkese önceden izin almaksızın dernek kurma hakkını tanımıştır. Ancak, silahlı kuvvetler ve kolluk mensupları ile kamu hizmeti görevlilerinin dernek kurma hakları kanunla sınırlandırılabilir ya da yasaklanabilecektir (m. 33). Madde gerekçesinde, kamu hizmeti görevlileri yönünden getirilen ölçü "dernekleşme yüzünden görevin zarar görmesi olasılığı"dır.

Öte yandan 2908 sayılı Dernekler Kanununda, Anayasadan daha kapsayıcı bir şekilde dernek kurma hakkından sürekli yoksun bırakılanlar belirtilmektedir. Bunlar Yüksek Mahkeme üyeleri, affa uğramış bile olsalar bazı suçlardan mahkum olanlar, resmi ve özel lise ve dengi okulların öğrencileridir (m. 4). Öte yandan, kamu hizmeti görevlilerinin dernek üyelikleri izin koşuluna bağlanmıştır. Bunlardan hakim ve savcılar ilgili kurumlarının ya da Adalet Ba-

(45) KIŞLALI, A. Taner, *Siyaset Bilimi (Giriş)*, İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara 1992, s. 215.

(46) MAYO, s. 56.

(47) KAPANİ, *Hürriyetler*, s. 226.

(48) Bu konuda bkz. TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 133 - 134; SAN, Coşkun, "Bonn Anayasasına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması", *Adalet Dergisi*, y. 57, sy. 4, 1966, s. 293 vd.

kanlığının, üniversite öğretim üyeleri ise kamuya yararlı dernekler dışında ancak Rektörün izniyle bir derneğe üye olabileceklerdir.

Dernekler alanına ilişkin en önemli sınırlamayı, bunların siyasal faaliyetlerine getirilen sınırlamalar oluşturmaktadır. Derneklerin, siyasal amaç gütmeleri, siyasal etkinlikte bulunmaları, siyasal partilerden destek görmeleri ve onlara destek olmaları, sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla ve vakıflarla siyasal amaçla ortak hareket etmeleri yasaklanmıştır. Madde gerekçesinde, siyasal nitelikli bu yasaklarla, derneklerin son yıllarda Türk siyasal yaşamında tanık olunan ve siyasal yaşamı bir anlamda bozan etkinliklerinin önlenmek istenildiği belirtilmiştir (49). Böyle bir yaklaşımla derneklerin baskı grubu işlevini görmekten alıkonulacağı açıktır. Oysa onların amaçlarına ulaşabilmeleri için çoğu zaman çeşitli siyasal araçlar kullanmaları ve siyasal iktidarın kararlarını etkilemeleri gerekmektedir (50).

Siyasi faaliyet alanındaki yasaklama sendikalar bakımından da sözkonusudur. Sendikaların, partilerden destek görmeleri ve onlara destek olmaları, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile ve vakıflarla ortak hareket etmeleri uygun görülmemiştir. Madde gerekçesine göre, bu düzenlemenin amacı, sendika üyelerinin siyasal bir hareket içinde birleşip toplumda kopukluğa neden olmalarını engellemektir. Aksi düşünce, esnafların, memurların ve öbür grupların da siyasal birleşmelerine yol açabilecektir.

Bu düzenlemeye ilişkin olarak Danışma Meclisi Genel Kurulunda yapılan görüşmelerde, sendikaların çalışmalarının siyasetten soyutlanmasının mümkün olmadığı, onların menfaatlerini gerçekleştirebilmek için siyasi otoriteler üzerinde mutlaka etki yapmaya çalışacakları bazı üyeler tarafından ileri sürülmüştür. Gerçekten çağdaş demokrasilerde siyasetle uğraşmayan sendikacılık anlayışının bulunduğunu söylemek zordur. Buna karşılık üyelerin bu görüşlerine, siyaset yaşağının bu konudaki genel tutumun bir parçası olduğu, aksi halde diğer grupların da bu yola gideceği şeklinde karşılık verilerek, madde bugünkü şekliyle kabul edilmiştir (51).

(49) Bu düzenlemelerin amacı konusunda daha ayrıntılı olarak bkz. T. C. Devlet Başkanı Orgeneral Kenan EYREN'in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar (24 Ekim - 5 Kasım 1982), TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 12, 46 vd.

(50) Bkz. ÖZEROĞLU, Necdet H., "Dernekler ve Siyaset", TİD, y. 61, sy. 385, 1989, s. 97 - 98.

(51) Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, c. 7, B. 127, 16.8.1982, s. 569 - 570.

Bu gibi sınırlamalarla, derneklerin ve sendikaların siyasal iktidar karşısında toplumsal bir muhalefet oluşturmalarının engellenmesini söylemek gerekir. Üstelik bu durum Türkiye'de baskı gruplarının gerçek niteliğinin ve fonksiyonlarının pozitif hukuk tarafından gözardı edildiğini açıkça göstermektedir (52). Oysa uygulamada meydana gelen olaylar çoğu zaman Anayasadaki yasakları zorlamaktadır. Gerek derneklerin gerekse sendikaların tamamıyla siyaset dışında kaldıklarını söylemek mümkün değildir. Aslında bu yasaklar siyasal hayatın aldatıcı bir hale gelmesine zemin hazırlamaktadırlar. Çünkü sözkonusu yasakların hukukun izin verdiği başka yollardan ihlal edilebilmesi ihtimal dışı değildir. Böylece rahat ve çoğulcu bir toplum yerine iki yüzlü bir toplum modeli ortaya çıkmaktadır (53). Bu nedenle öncelikle hukuki düzenlemelerle uygulamanın uyumlu bir hale gelmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Anayasanın siyasal partiler konusundaki yaklaşımını da, demokratik bir toplum anlayışı ile bağdaştırabilmek mümkün görünmektedir. Anayasa, siyasi partilerin kurulmasında serbestlik ilkesini öngörmektedir, ancak hem Anayasada hem siyasi Partiler Kanununda bunun önemli istisnaları bulunmaktadır. Üyelik konusunda ise, 68. maddenin I. fıkrasında aranan şart 21 yaşın bitirilmiş olmasıdır. Buna karşılık VII. fıkra da hakimler ve savcıların, Yüksek öğretim kurulu üyelerinin ve üniversitedeki öğretim elemanlarının, kamuda çalışan memurların, öğrencilerin ve silahlı kuvvetler mensuplarının siyasi partilere giremeyeceği belirtilmekle sadece yaş sınırı arayan kuralla geniş kapsamlı bir istisna getirilmiştir. SPK ile bu istisnalar daha da genişlemektedir. SPK ile yasak kapsamının bu derece genişletilmesi Anayasaya ters düşen bir durum olmakla birlikte, Anayasanın geçici 15. maddesi dolayısıyla bu hükümlerin Anayasaya aykırılığı ileri sürülememektedir. Derneklere ve sendikalara getirilen yasaklar nedeniyle siyasi faaliyetin yalnızca partiler aracılığıyla yapılabileceği düşünülürse, bu düzenlemelerin siyasal hayata katılmayı olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (54).

Siyasal partiler yönünden bir diğer sorun, onların ideolojik çerçevesinin ne olduğu konusundadır. Anayasada partilerin tüzük ve programlarının, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik cum-

(52) Bkz. KABAOĞLU, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuki Yapısı Üzerine Bir İnceleme)*, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s. 228.

(53) SOYSAL, s. 279.

(54) Bkz. TEZİÇ, *Siyasal Örgütlenme*, s. 40; EROĞUL, s. 212; TANÖR, s. 158.

huriyet ilkelerine aykırı olamayacağı belirtilmektedir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyetinin dışı karşı bağımsızlığının ortadan kaldırılmasını veya ülkenin bir bölümünün ayrılmasını savunan bir parti temelli kapatılacaktır. Aynı şekilde, partiler ülke üzerinde milli veya dini kültür, mezhep, ırk, dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyeceklerdir (m. SPK 80, 81). Öte yandan laiklik ilkesi ile, devletin din kurallarına dayandırılmaması ve bu amacı güden partilerin kurulamayacağına işaret edilmektedir. Partiler devletin, sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla propaganda yapamayacaklar (m. SPK 87), halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemeyecekler (m. SPK 86) ve dini gösteri yapmayacaklardır (m. SPK 88).

Öte yandan Anayasada siyasi partilerin amaçlarına ilişkin olarak, sınıf veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partilerin kurulamayacağı belirtilmektedir (m. 68/V). Madde gerekçesinde bu hükmün daha önce yürürlükte olan Anayasanın sağa ve sola ne oranda açık olduğu konusunda yapılan tartışmalara son vermek için getirildiği ve Türkiye’de bundan böyle komünizmi, faşizmi, teokrasiyi ve herhangi bir diktatörlüğü yerleştirmeyi esas alan partilerin kurulamayacağı ileri sürülmektedir. Buna karşılık Anayasanın bu hükmü sosyolojik bir gerçeklik olarak sosyal sınıfları inkar etmediği gibi belli sınıfların menfaatlerini temsil eden siyasi partilerin kurulmasına da engel teşkil etmemektedir. Burada egemenlik ve siyasi iktidar arasındaki farklılığı belirtmek gerekir. Sınıf egemenliği, ülke içindeki üstün gücün tek bir sınıfın elinde toplanması ve diğer sınıfların, egemenliğin kullanılmasından dışlanmalarıdır. SOYSAL’ın belirttiği gibi Anayasanın bu hükmü ile önlenen iktidarın bir sınıf egemenliği kurmak yolunda kullanılması ve bir tek sınıfın egemenliği ele geçirerek, öbür sınıfları egemenliğin kullanılmasına şü ya da bu biçimde katılmaktan alıkoyup kendi durumunu sürekli ve değişmez kılmasıdır (55).

Partilerin amaçlarına yönelik bu yasaklar nedeniyle ülkemiz açısından militan demokrasi anlayışının geniş bir uygulama alanına sahip olduğu görülmektedir (56). Yasakların bulunması bir an-

(55) SOYSAL, s. 184; TEZİÇ, Örgütlenme Özgürlüğü, s. 43 - 44; Aynı hususların belirtildiği Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. E. 1988/2, K. 1988/1, KT. 8.12.1988, AMKD, sy. 24, Ankara 1989, s. 589.

(56) Anayasa Mahkemesinin militan demokrasi anlayışını yansıtan kararları için bkz. ÇAĞLAR, Bakır, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi”, Anayasa Yargısı, Ankara 1990, s. 72 vd.

lamda zorunlu olmakla birlikte, bu konuda demokratik rejimler yönünden tam bir serbestlik sözkonusu değildir. Getirilen yasaklar ile siyasal partilerin serbestçe faaliyette bulunması kuralı arasında bir dengenin sağlanması gerekir. Örneğin, belli fikirlerin açıklanmasına ilişkin getirilen propaganda yasağı, düşüncelerin serbestçe açıklanmasına engel olmaya kadar varabilir.

Partiler yönünden asıl önemli yasaklama, bunların dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve kamu kurumunu niteliğindeki meslek kuruluşları ile siyasal ilişki ve işbirliği içinde bulunmaları ve bunlardan yardım almalarına yönelik yasaktır. İlgili madde gerekçesinde; 1961-1980 dönemindeki uygulamada partilerin kendilerine destekçi dernekler, sendikalar, vakıflar ve çeşitli birlikler bularak bunları kendi politikalarına alet ettikleri bu olumsuz durumu önlemek için bu düzenlemenin getirildiği belirtilmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi hukuki planda var olan her yasak gibi, bununda uygulamada yeterince varlığını sürdürdüğünü iddia etmek mümkün değildir.

Anayasanın partilerle ilgili düzenlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde belirgin bir çelişki ile karşılaşmaktadır. Anayasa hem partileri demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak gören evrensel kuralı benimsemiş hem de bu olumlu başlangıca ters düşecek şekilde sınırlama ve yasaklamalar getirmiştir. Bu durum bu evrensel kurala yalnızca biçim olarak uyulduğunu ortaya koymaktadır. Oysa bir demokratik rejim için, evrensel kuralların yalnızca biçim olarak benimsenmesi yeterli olmamakta, öz (içerik) olarak da bunun gerektirdiği düzenlemeleri yapmak gerekmektedir.